

Betygssättningen i svenska skolor är djupt orättvis. Elever kan tvingas att välja mellan skolor som ger bra utbildning och skolor som ger bra betyg.

Godtyckliga betyg skadar skolan

Av Örjan Hansson, Magnus Henrekson och Jonas Vlachos

I utredning efter utredning och rapport efter rapport konstateras att likvärdigheten i den svenska skolans betygssättning är under all kritik. Att betygssystemet förorat all förankring mot elevernas faktiska kunskapsnivå belystes i en artikel i *Dagens Nyheter* som två av oss skrev häromåret. Där visades att andelen elever som gick ut gymnasiet med MVG i alla ämnen ökade med 28 gånger mellan 1997 och 2008. Under samma tidsperiod har svenska gymnasieelevers kunskaper enligt internationella mätningar fallit kraftigt.

Man kan emellertid gå vidare och med hjälp av Skolverkets egna rapporter och statistik påvisa att betygsinflationen inte varit generell utan att svenska elever under många år har utstått orättvisa och godtyckliga betyg. Låt oss begrunda följande statistik från Skolverket för år 2008 för kursen Matematik B på gymnasiet där procentsatserna syftar på andelen elever som fått högre kursbetyg än betyget på nationella provet:

Medelvärde för de cirka 60 skolor som ingick i Skolverkets statistik	26,4 %
Walthers gymnasium	58,8 %
Jensen gymnasium södra*	57,9 %
Nackademins gymnasium Nacka	52,9 %
Solna gymnasium	6,4 %
NTI-gymnasiet Stockholm	0,0 %
Högländsskolans gymnasium	0,0 %

*Motsvarande andel på Matematik D: 84,9 %

På tre av skolorna fick således mer än hälften av eleverna ett högre kursbetyg än det betyg de fick på nationella provet. På de övriga skolorna fick i stort sett inga elever ett högre betyg. Så här kommenterar ansvarig statlig myndighet, Skolverket, denna till synes mycket orättvisa betygssättning:

Det är svårt att tro att betygssättningen

sätts på samma grunder på en skola där i genomsnitt hälften av eleverna får ett högre betyg än på det nationella kursprovet som på en skola där i genomsnitt ingen elev får ett högre betyg än på provet. Vilken skola som sätter "rätt" betyg går inte att säga men skillnaderna indikerar att lärarna inte har samma måttstock vid betygssättningen.

SKOLVERKET VILL eller kan med andra ord inte tala om vad som är rätt "måttstock" vid betygssättning. Utan att karikera alltför mycket skulle man kunna sammanfatta betygssättningen som "frihet utan ansvar". Skolorna väljer själva hur de vill använda de nationella proven. Det saknas regler för vilka avvikelser som får förekomma mellan slutbetyget och betyget på det nationella provet. Det finns heller inget regelverk som definierar vilken statistik och vilka underlag som måste sparas, vilket gör det omöjligt att göra studier om omfattningen av orättvisorna i betygssättningen.

Regeringen har nyligen beslutat att de nationella prov som hålls på gymnasiet faktiskt ska samlas in. Det har inte gjorts tidigare vilket gör att vi under många år har haft en gymnasieskola helt utan extern kvalitetsgranskning. Detta är en förbättring men det räcker inte för att åtgärda problemen med betygssättningen i gymnasieskolan.

Överlag präglas myndigheternas syn på de nationella proven och dess roll i betygssystemet av en stor naivitet. Med utgångspunkten att likvärdighetsproblemen i betygssättningen är ett rent informationsproblem föreslår exempelvis SOU 2008:27 (*Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*) att bristerna i det nationella provsystemet på gymnasiet kan åtgärdas med att Skolverket tillhandahåller en provbank. Att betygssättningen är ett strategiskt marknadsföringsinstrument för en skola verkar inte ha föresvävat utredaren.

Den naiva attityden präglar överlag hanteringen av de nationella proven. Snarare än

”
Överlag präglas myndigheternas syn på de nationella proven och dess roll i betygssystemet av en stor naivitet.

att proven levereras till skolorna i förseglade lådor som öppnas under översyn klockan 8.00 på provdagen så har lärarna tillgång till proven i förväg. Att elever får handledning i att skriva lämpliga formelsamlingar som kan tas med på matematikproven borde därför inte förvåna någon utom möjligen Skolverket. Att en del elever får provskriva det nationella provets uppsatsämne är också precis vad man kan förvänta sig.

Med den lovvärda ambitionen att förhindra att de nationella proven tränger undan undervisning i övriga ämnen har regeringen infört prov i fysik, kemi och biologi. För att begränsa mängden prov roterar dessa mellan skolorna och eleverna skriver bara ett av proven. Detta är en rimlig lösning som dock faller platt till marken eftersom skolorna i dagsläget får reda på vilket av proven som ska hållas på deras skola flera månader i förväg. Av naturliga skäl inriktas på många skolor all undervisning i naturkunskap mot detta ämne. Samma sak gäller de eventuellt kommande proven i samhällsorienterade ämnen.

I en rapport om betygsinflation på högstadiet, skriven på uppdrag av Konkurrensverket, finner Jonas Vlachos att ökad konkurrens leder till generösare betygssättning. Medan problemen på högstadiet verkar vara måttliga tycks de betydligt allvarigare på gymnasiet. Dels gör den högre friskoleandelen och elevernas större rörlighet att konkurrensen om eleverna är mycket högre på gymnasie- än på grundskolenivå. Dessutom är gymnasiebetygen viktigare för eleverna än högstadietbetygen och den externa kontrollen i form av nationella prov betydligt lägre.

Boven i dramat på gymnasienivå är inte minst kurssystemet där slutbetyg sätts efter varje avslutad kurs. Förutom att detta sätt att organisera undervisningen leder till en "snuttifiering" av ämnet så sätter det käppar i hjulet för ett fungerande system av nationella prov. Samtidigt som alla är ense om att eleverna på ett långsiktigt sätt ska ges möjlighet att bygga upp sina kunskaper i skolan, försvåras detta av det nuvarande kurssystemet. Den provorganisation som skulle behövas för att säkra rättvisa betyg med ett kurssystem är både pedagogiskt och logistiskt ogenomförbar. Vi förordar därför att kursbetygen i gymnasieskolan avskaffas.

UTAN ETT TYDLIGT och bindande ankare för betygssättningen kommer definitionen av rättvisa betyg att bli lokal, vilket också Skolverket konstaterar när de skriver:

Men sammantaget visades för grundskolan att det inte är ovanligt att det förekommer ett slags "skolkultur" för hur lärarna i ett ämne på en skola sätter betyg i förhållande till de nationella proven.

Kurskod	Betyg	Poäng
DAA1201	VG	5
HOK1202	G	5
LMK1202	G	5
LMK1204	G	5
MA1201	MVG	5
MAKU1204	G	5
MAKU1210	G	100
SERK1205	G	100
SV1201	VG	50

De flesta är nog ense om att de skillnader i betygssättning som vi redovisar ovan är helt orimliga och mycket alarmerande. Vi har visat att Skolverket avstår från att tala om vad som är rättvisa betyg. Vad säger då Skolinspektionen? I rapporten *Betygsättning i gymnasieskolan* (Kvalitetsgranskning Rapport 2010:12, sid. 4) skriver Skolinspektionen följande:

Skolorna behöver säkerställa att nationella provresultaten används vid betygssättning på ett likvärdigt sätt i enlighet med Skolverkets instruktioner. ... Skolorna kan nå en högre grad av likvärdighet i betygssättningen genom att ytterligare utveckla formerna för medbedömning.

Skolinspektionen delegerar med andra ord ansvaret för rättvisa betyg till de enskilda skolorna! Men varför skulle skolorna i ett konkurrenssystem där betygen är det viktigaste konkurrensmedlet vilja verka för likvärdighet i betygssättningen? Det är bara staten och ingen annan som kan göra detta, men ingen av dess två skolmyndigheter vill ta det ansvaret. Att beskriva situationen som Kafkaartad blir närmast en eufemism.

Tyvärr är risken stor att de nya betygen också kommer att sättas godtyckligt. I höstas, på en av Skolverket anordnad informationsdag för läromedelsproducenter om det nya betygssystemet, fick Skolverkets representanter frågan om de trodde att det nya systemet skulle leda till att betygen blir mindre godtyckliga. Svaret blev att det är "vår förhoppning" och att det skulle "förvåna mycket om det inte blir bättre". Skolverket ser med andra ord fortfarande orättvis betygssättning som ett informationsproblem.

Enligt liggande förslag kommer endast en mindre del av de nationella proven att rättas centralt. Huvudproblemet är inte att lärare rättar utan att de rättar just de egna elevernas prov och har incitament att trycka upp resultatet på den egna skolan. Detta skulle enkelt kunna åtgärdas med modern teknik så att vanliga lärare svarar

för huvuddelen av rättningen utan att veta vilka prov de rättar och vid vilken skola dessa skrivits. Varje elevs prov skulle till exempel kunna få ett kodnummer och den rättande läraren matar sedan in resultat och elevens kodnummer i ett centralt datasystem. Systemet identifierar eleven och skickar resultaten tillbaka till rätt skola, rätt klass och rätt elev. Det centrala systemet genererar sedan automatiskt medelvärden för olika skolor och klasser och så snart slutbetygen i den aktuella kursen är satta och inrapporterade kan Skolinspektionen observera vilka skolor och klasser som avviker från nivån i de nationella proven och gå vidare och granska dessa. Alla problem kan inte lösas men genom att vara medveten om vilka drivkrafter skolorna har och försöka hantera problemen via regelverket kan situationen avsevärt förbättras.

Alternativt kan systemet byggas så att det blir omöjligt att ha ett betygsmedelvärde på enskilda skolor eller klasser som avviker från genomsnittsbetyget på det nationella provet genom att det för att ge en elev ett betyg som avviker uppåt så måste en annan elev avvika nedåt. Denna restriktion kan också göras bindande för andra ämnen där det inte finns nationella prov. Med vinstdrivande skolor vars viktigaste konkurrensmedel är att visa att de ger bra betyg till sina elever bedömer vi att det är nödvändigt att bygga in en sådan restriktion i systemet. Den enda fusk-möjlighet som då återstår är att skolorna uppmuntrar de svagaste eleverna att utebli från de nationella proven.

Det står nu klart att betygssättningen i svenska skolor ofta är djupt orättvis – en viss prestation bedöms ofta helt olika beroende på vilken skola en elev råkar gå på. Ett konkurrensutsatt system med skolval men utan kontroll av betygssättningen korrumpierar alla inblandade. Eleverna kan tvångsvalja mellan skolor som ger bra utbildning och skolor som ger höga betyg. Detta är inget val någon skulle behöva göra. Skolinspektionen måste ta hänsyn till skolornas incitament att locka till sig elever med hjälp av höga betyg. Sanktionerna för att vara för generös i betygssättningen måste vara kraftfulla. Sådana sanktioner kräver dock att det finns en formell koppling mellan provresultat och betygen i samtliga ämnen.

Samtidigt är vinstdrivande skolor troligen här för att stanna; de har redan tagit cirka 50 procent av gymnasie marknaden i Stockholm. Det brådskar dock att göra vinstmotiv och konkurrens till medel i samhällets tjänst och inte blott aktieägarnas.

Örjan Hansson är lärare och läromedelsutvecklare

Magnus Henrekson är professor och vd vid Institutet för näringslivsforskning

Jonas Vlachos är docent och forskare vid Stockholms universitet & Institutet för näringslivsforskning